

МІФОЛОГІЗАЦІЯ ЧАСОПРОСТОРУ У ЗБІРЦІ С. ЖАДАНА «МЕСОПОТАМІЯ»

Лавринович Л.Б.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Салаган М.М.

Інститут філології та журналістики

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті йдеться про особливості літературного міфотворення у прозі та поезії сучасного українського автора С. Жадана. Основним предметом дослідження є принципи міфологізації часу та простору у збірці оповідань та поезій «Месопотамія». Аналізуються особливості творення художнього міфосвіту збірки на рівні поетики хронотопу. Процес міфологізації часу та простору відбувається внаслідок накладання на реальну історію міфологічних сюжетів та архетипів, ієрархізації просторових образів, наскрізної уваги автора до мотивів часу та простору, що проявляється в частому мікшуванні сакральних та профанних хронотопічних символів тощо.

Ключові слова: міф, міфологізація, сакральний хронотоп, часові та просторові образи-мотиви.

Огляд останніх досліджень і публікацій, постановка проблеми. Аналізуючи творчість сучасного українського письменника С. Жадана, літературознавці характеризують його як співця урбаністичних реалій, зазначають, що його твори народжені містом і присвячені йому. Серед дослідників – Т. Гундорова [3], Р. Харчук [10], С. Підпригора [9], О. Шаф [11–12], О. Даниліна [4] та ін.

О. Юрчук, опираючись на концепцію Т. Гундорової про постколоніальну природу українського постмодернізму, на прикладі роману «Депеш Мод» показує, як С. Жадан відтворює міф радянського минулого в сучасному українському повсякденні. Схожі думки висловлює Ю. Кушнерюк [7], коли говорить про «концепцію радянської ментальності», прихованої за індустріально-урбаністичним панциром сучасності.

З іншого боку, дніпропетровська дослідниця О. Шаф актуалізує факт Жаданової апеляції до біблійного міфу, зосереджуючи увагу на його постмодерністському перепрочитанні в поезії автора крізь призму «реверсії» аксіологічних християнських стереотипів, відмови від поляризації добра та зла, рефлексії їх відносності і т. ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Основні ознаки, принципи та прийоми Жаданового міфотворення у зб. «Месопотамія» (2014) ще не стали об'єктом літературознавчого аналізу. Мета статті – на рівні поетики хронотопу проаналізувати особливості творення художнього міфосвіту збірки, в якій, на нашу думку, він не тільки проявляється найбільш наочно, а й набуває нових для творчості автора рис.

Виклад основного матеріалу. Письменники часто свідомо чи позасвідомо вибудовують семантичні коди своїх художніх творів на архетипно-міфологічних структурах. Міф виразно демонструє можливість контакту людини-мікрокосму з макрокосмом-універсумом, реалізує уявлення людини про себе як про частину світу, поєднує їх в єдину систему. Міф – складне уявлення про світ і його емоційне переживання. Дослідники міфу та міфопоетичного способу сприйняття дійсності (Е. Кассісер, М. Еліаде, К. Леві-Строс, Р. Барт, К. Г. Юнг, Дж. Кемпбел, Н. Фрай, Л. Штернберг, О. Лосев, С. Мелетинський та ін.) розглядали його з різних аспектів – символічного, психоаналітичного, структурного, функціонального, поетико-філологічного тощо.

Тримаючи в полі зору концепції всіх перелічених дослідників, спробуємо охарактеризувати поетику хронотопу збірки крізь призму семіологічного аналізу, послуговуючись концепцією Р. Барта («Мі-

фології», «Міф сьогодні»), та архетипного аналізу послідовника К. Г. Юнга, американського дослідника міфології Дж. Кемпбела («Герой із тисячею облич»). На думку Р. Барта, міф – це текст, історія, завдяки якій в певній культурі розуміють різні аспекти реальності. За допомогою міфу є можливою класифікація навколишнього світу, процес його концептуалізації та формування цінностей [див.: 1]. Дж. Кемпбел прийшов до висновку, що більшість міфологічних оповідей мають спільну сюжетну структуру, яку він назвав мономіфом, та однакове психологічне наповнення.

Насамкінець, роль міфу у становленні та розвитку художньої традиції важко переоцінити: міфологія є формотворчою основою цілісного моделювання дійсності в літературному творі [див. про це, зокрема: 6].

Ведучи мову про поетику часу та простору, долучаємо концепцію М. Бахтіна про хронотоп, ідеї В. Топорова про феномен міфологічного простору міста та ін.

Книга С. Жадана «Месопотамія» складається з 9 новел та 30 віршів, нібито, на перший погляд, ніяк не поєднаних між собою, окрім часу та простору дії. Та, як зазначає А. Васьковська, головні герої історій «непомітно переходять з одного твору до іншого, з віршів у прозу, із крупних планів у загальні. Саме це поєднання їхніх життів в русі одного міста, в диханні одного часу дає змогу уявити цілісну картину» [2].

Про зв'язок твору із міфологічним часопростором свідчить назва твору та окремих його оповідань: перша відсилає до території Межиріччя, де почалася історія людства і виникла шумерська цивілізація, другі (оповідання збірки мають лапідарні назви – це імена головних героїв: «Марат», «Ромео», «Іван», «Маріо», «Юра», «Фома», «Матвій», «Боб», «Лука»), як зазначив у передмові до книги В. Неборак, викликають біблійні асоціації, бо три з них відсилають до новозаповітної історії [8, с. 5].

Назва твору є важливим чинником творення міфологічного хронотопу книги. У ній вбачаємо ідею автора реалізувати концепцію світового начала, першопочатку. Месопотамія – територія між двома річками, Тигром і Євфратом, – де, по суті, почалася історія людства. Населення Месопотамії – це не один народ, а ряд цивілізацій, які постійно змінювали одна одну: шумери, аккадійці, вавилоняни, асирійці. Кожен із цих народів створював свою культуру на основі досягнення предків, а всі разом вони заклали фундамент нашої цивілізації.

Цей «простір початку часів», територію, де зародилася міфологія, автор переніс на рідне йому місто Харків, географічне розташування якого (на вододільному підвищенні і в долині річок) схоже на простір Месопотамії: «*Все знаходиться поміж рік і все звідси починається – і всі історії, і вся любов*» [5, с. 198].

Найбільш сконцентровано цей міфологічний образ початку часів автор зобразив у першому вірші розділу «Уточнення та узагальнення», який доповнює дев'ять прозових історій:

*Ще нічого немає. Зелена ніч,
і в кожній тиші міра своя.
І знаючи, скільки потрібно сторіч,
щоби з'явилась найперша річ,
він вимовляє її ім'я* [5, с. 319].

Тут «Він» – автор-творець, міфо-творець, той, хто вибудовує новий світ. Далі, використовуючи літературний прийом каталогізації – фрагментарного нанизання швидкозмінних образів-деталей, автор вибудовує динамічний образ руху часу, який завершується у фіналі поезії ідеєю знання автора-деміурга про початок і кінець створеного ним світу:

*Прийде все, що мало прийти,
і зникне все, що колись було...*

І далі:

*І знаючи все, що чекає на них,
він все ж вимовляє її ім'я,
зіткане з приголосних і гірких голосних,
доки йому підступає до ніг
ніжності сутінковий сніг,
любові смагдавога течія* [5, с. 320].

Перед нами – авторська реінтерпретація космогонічного міфу, яка демонструє процес народження нового світу, з його замкнено-циклічним часом: усе, що вийшло із небуття, має назад у нього повернутися.

Таким чином, дев'ять оповідань книги можуть прочитуватися як окремі елементи спільної міфології, а її композиційна фрагментарність зіставна за логікою своєї побудови зі стародавніми, наприклад античними, циклами міфів про героїв.

Час життя героїв, як його зобразив автор, свідчить про його апеляцію до міфоморфної ідеї протиставлення сакрального та профанного часів. Сакральний час має стосунок до божественного, небесного, потойбічного, ірраціонального, містичного, він – у сфері небуденних речей, понять і явищ.

Він нібито не має нічого спільного із реальним фабульним хронотопом оповідань – старими кварталами індустріального Харкова рубежу ХХ–ХХІ ст., замкненим профанним простором буденності: «*Тут узагалі все було під боком: пологовий будинок, дитячий садок, музична школа, військкомат, магазини, аптеки, лікарні, цвинтарі. Можна було прожити життя, не виходячи до найближчої станції метро. Ми так і чинили*» [5, с. 15]. Проте С. Жадан у книзі не просто переплітає сакральне і профанне начала – він створює ефект сакралізації профанних часу та простору.

Відповідно до архаїчного світосприйняття, стародавня людина чітко структурувала простір свого життя; цей простір мав визначений центр, своєрідну вісь, що була втіленням Всесвіту і дозволяла долучитися до сакрального. Таким центром у місті є храм, матеріальне втілення святині.

У «Месопотамії», попри спільність зображуваного простору, таких центрів стільки ж, скільки самих історій: ними є двір, квартира, кімната – мала буденна територія героїв, навколо якої розширюється концентричними колами до мікрорайону та міста інший, менш важливий простір,

причому чим ближчими є до периферії, тим менш значимими виявляються люди, цінності, речі, їх уже практично не існує у свідомості героїв. Кожне наступне оповідання демонструє читачеві зміну центру та периферії.

Сам міський топос – традиційні для прози С. Жадана образи заводів, СТО, каналізації, майстерні, дорожніх трас тощо. Та нібито непривабливий простір міфізується автором, набуває ознак загадковості, навіть демонічності: «*...За ними тяглися корпуси тракторного і танкового заводів, неканонічні церкви, котрі заборонялося будувати у горішньому місті чорні площини злітних смуг аеродрому (...). ... далі стояли шибениці, на яких вшали відьом, за ними видно було будівельний гіпермаркет...*» [5, с. 130]. Образ міста виявляється амбівалентним – реалістичним та містичним одночасно, в буденне середовище міста письменник вплітає елементи небуденності. Більше того, в надрах цього простору твориться нова урбаністична міфологія.

Так, в оповіданні «Марат» автор демонструє, як смерть товариша стає каталізатором процесу міфологізації його постаті, причому цей процес у свідомості його друзів відбувається в дусі мономіфу, описаного Дж. Кемпбелом у книзі «Герой із тисячею облич». Зустрівшись у Маратовому дворі на сороковий день по його смерті, товариші, як водиться, згадували його коротке життя і незрозумілу смерть: «*Смерть Марата виявилася подібною до його життя – нелогічною й сповненою таємниць*» [5, с. 14]. Таємничість життя сильного і сміливого героя контрастує із застиглим профанним часом його приятелів: «*За сорок днів, що минули, з ними мало що сталося. Втім, із ними мало що сталося за останні десять років*» [5, с. 17]. Натомість час самого Марата у свідомості друзів наповнений різними подіями, які виводять його постать за межі профанного часопростору, сакралізують її: процес оповідання історій про померлого стає процесом творення урбаністичного міфу про нового ідеального «культурного героя» (в міфологічному розумінні) – непереможного в боксерських поєдинках, сильного, сміливого, спритного, витривалого, благородного, готового прийти на допомогу. Відповідною є й риторика оповідей: «*...спочатку Марат навчився шанувати батьків, потім боксувати, а лише потім – ходити (...). Удари його ... несли супротивнику поразку і забуття, а його спортовариству – славу й звитягу*» [5, с. 27]. Насправді ж Марат у розповідях друзів постає не таким, яким був у реальному житті: «*Іх із Маратом виганяли із секції разом. Тричі. Але щоразу брали назад. Не те, щоб Марат справді був такий непереможний (...)* – просто в Чорного був тато в органах і завжди за малих домовлявся» [5, с. 31]. Та герої-оповідачі роблять це свідомо: «*І навіть розповісти те, що всім і так відомо, думав я. Навіщо задобрювати померлих історіями, у яких так багато крові та болю. Але всім, схоже, подобалося згадувати Марата саме таким – у червоних боксерських трусах, з архангельськими крилами за плечима, з Господнім благословенням у доброму серці*» [5, с. 40].

Таким чином, автор в оповіданнях демонструє творення епосу міського дна, отже, вихід героя за межі профанного часу міста в сакральну міфологічну вічність. А увиразнення прозового тексту поетичним (вірші, поміщені в книгу, по суті, є тими самими, але опоетизованими історіями – наприклад, «Марат помер уві сні») породжує ефект творення епосу-міфу – перехід із просто прозаїчної оповіді про діяння в поезію, поетичне.

В оповіданнях автор уважний до деталей фабульного часу: він ретельно прописує, коли саме відбуваються ті чи інші події (час оповіді усіх дев'яти історій охоплює відрізок із квітня по серпень), у творі багато реалістичних часових маркерів. Проте С. Жадан часто не демонструє розмежування між сакральною та профанною риторикою, описуючи міський простір: «Я ходив різними підозрілими місцями, заглядав до різних нір та підвалів, (...) замовляв шампанське в сауні «Здоров'я», втратив пам'ять у підвалі напроти синагоги, прийшов до тьми у дитячому кафе, запиваючи молочні коктейлі гірськими бальзамами, питав адреси в продавців піци, помер від коньячних випарів у барі, який тримали грузини, воскрес від запаху мадери в порожньому супермаркеті» [5, с. 77].

Проте подібне змішування (тут: використання сакральних лексем «вмирання – воскресіння» у занижній, профанній ситуації) не профанізує саму ситуацію, бо вона, як і ціла книга, сповнена не натуралістичного, а романтично-елегійного пафосу. Цьому сприяє, зокрема, постійний мотив переходу – із життя в смерть, із одного простору в інший. Архетип переходу в інший хронотоп – яскравий атрибут мономіфу.

У книзі С. Жадана є й інші атрибути міфічного часопростору, які довершують картину. Насамперед, це образ ріки/рік: «Це добре, думав я, місто, яке лежить на ріці, біля захищене й спокійне...» [5, с. 58]. Міфічний образ ріки має багату символіку: це і життєдайне місце (ніби Тигр та Євфрат для давніх шумерів), біля якого «селилися переважно

жебраки, ... проститутки, ... ювеліри та переписувачі тори» [5, с. 131]; це і міфічна ріка Стікс, через яку Харон відправляв душі мертвих у царство Аїда. Ріка виступає межею світів: «вулиця виходила безпосередньо на річковий берег, трішки нижче від того місця, де дві ріки зливалися в одну й течія ставала подібною до мармуру: світлі прожилки перепліталися з темними, тьмяний струмінь – із прозорим» [5, с. 303].

Таємничості та химерності простору героїв надають і образи псів, які, скажімо, для Фоми стали ознакою його «переходу в потойбіччя/СТО», а для Матвія – це мстиві месники: «Пси, ... це вуличні пси чекають на мене, аби перегризти горлянку за всіх, кого я в цьому житті образив» [5, с. 262].

Часто автор використовує сакральну числову символіку, зокрема число три: у Марата було три сусідки, він подолав трьох барменів; Юра три дні перебуває у тубдиспансері; три роки, троє слуг божих та ін.

Висновки і пропозиції. Отже, у книзі «Месопотамія» С. Жадан творить постмодерну форму сучасного міського епосу, в якому відчутні відголоски класичних міфологічних зразків, починаючи від шумерських, насамперед космогонічних міфів та міфів про культурних героїв. Процес міфологізації оповіді на рівні зображення часу та простору відбувається на кількох рівнях: накладання на реальну історію міфологічних сюжетів та архетипів, ієрархізація просторових образів, наскрізна увага автора до мотивів часу та простору, що проявляється в частому міксуванні сакральних та профанних хронотопічних символів тощо.

Список літератури:

1. Барт Р. Мифологии // Барт Р. Избранные работы : семиотика Поэтика: пер. с фр. / сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, 1989 – С. 46–130.
2. Васюковська Алла. Сергій Жадан – проповідник із харківської Месопотамії [Електронний ресурс] / Алла Васюкова. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2014/10/141028_book_2014_reader_review_zhadan
3. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 263 с.
4. Даниліна О. В. Концепт «Місто» у прозових текстах Сергія Жадана / О. В. Даниліна // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство : Міжвуз. зб. наук. ст. – Вип. XXIII. – Ч. 1. – 2010. – С. 347–354.
5. Жадан С. Месопотамія : збірка оповідань і віршів / Сергій Жадан ; пер. редм. В. Неборака. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2014. – 368 с.
6. Зварич І. М. Міф у генезі художнього мислення / І. М. Зварич. – Чернівці : Золоті литаври, 2002. – 236 с.
7. Кушнерюк Ю. Р. Концепція радянської ментальності в українській молодіжній прозі початку ХХІ століття / Ю. Р. Кушнерюк // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – № 2. – Запоріжжя, 2008. – С. 138–142.
8. Неборак В. Щемка залежність від очікувань і розставань / В. Неборак // Жадан С. Месопотамія: збірка оповідань і віршів. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2014. – С. 5–6.
9. Підпригора С. В. Іронічний дискурс у повісті «Депеш мод» С. Жадана / С. В. Підпригора // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць. Серія «Філологічні науки». – 2013. – Вип. 4.12(96). – С. 190–194.
10. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : Постмодерний період : навч. посіб. / Р. Б. Харчук. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.
11. Шаф О. В. Топос міста в поезії Сергія Жадана як маскулінізація світу / О. В. Шаф // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Вип. XXIII. – Част. 2. – С. 411–417.
12. Шаф О. В. Біблійний дискурс у творчості Сергія Жадана: концептуальність та функціональність / О. В. Шаф // Український смисл. – № 1. – 2012. – С. 267–275.
13. Юрчук О. О. Міфологізація радянського минулого в українському сучасному повсякденні (за романом «Депеш Мод» С. Жадана) / О. О. Юрчук // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. – XXVI (Ч. 2) / відп. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – С. 201–209.

Лавринович Л.Б.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

Салаган М.М.

Институт филологии и журналистики

Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

МИФОЛОГИЗАЦІЯ ПРОСТРАНСТВА-ВРЕМЕНИ В СБОРНИКЕ С. ЖАДАНА «МЕСОПОТАМІЯ»

Аннотация

В статье идет речь об особенностях литературного мифотворчества в прозе и поэзии современного украинского автора С. Жадана. Основным предметом исследования являются принципы мифологизации времени и пространства в сборнике рассказов и стихов «Месопотамия». Анализируются особенности создания художественного мифомира сборника на уровне поэтики хронотопа. Процесс мифологизации времени и пространства происходит вследствие наложения на реальную историю мифологических сюжетов и архетипов, иерархизации пространственных образов, сквозного внимания автора к мотивам времени и пространства, которое проявляется в частом микшировании сакральных и профанных хронотопичных символов и тому подобное.

Ключевые слова: миф, мифологизация, сакральный хронотоп, вре-менные и пространственные образы-мотивы.

Lavrynovych L.B.

Eastern European National University named after Lessia Ukrainka

Salahan M.M.

Institute of Philology and Journalism

Eastern European National University named after Lessia Ukrainka

THE PROCESS OF MYTHOLOGIZING IN SERGIY ZHADAN'S COLLECTION «MESOPO-TAMIA»

Summary

The article deals with the peculiarities involving the formation of mythology of literary prose and poetry of modern Ukrainian author Sergiy Zhadan. The main object of the study is the principles of mythologizing of time and space in the collection of short stories and poems "Mesopotamia". The peculiarities of mythological world creation of the collection are analyzed at the time-space level. The process of mythologizing of time and space is a result of the interaction between the true story and mythological themes and archetypes, hierarchyzation of space images, the author is thorough attention to the motives of time and space, resulting in frequent combination of sacred and ordinary symbols of chronotope, etc.

Keywords: myth, mythology, sacred time-space, time and space images-motives.